

CRKVA PRED BIBLIJOM KROZ VJEKOVE

DR. NIKOLA HOHNJEC

Predavanje započinje Pracrkvom. Obuhvaća zatim rano srednjovjekovno i patrističko razdoblje. Skolastika i razdoblje sveučilišta također se bave Svetim pismom. Kasni srednji vijek nalazi na izvorima i biblijskim knjigama poticaj i nadahnuće. Upravo konfesije (reformacija i odgovor na nju) daju na temelju objave i Svetog pisma svoja objašnjenja i opravdanja. Rana moderna Crkva uz pomoć Biblije započinje znanstveno i praktično vrednovanje vjerskoga kršćanskog života. Tematika završava do uključivo 18. stoljeća.¹

Počeci

Već same novozavjetne knjige (a i kasnije starozavjetne) sadrže poneki element egzegeze. Navode prije svega Novi zavjet, bilo da jednostavno citiraju ranija biblijska mjesta, a znaju ih i tumačiti. Apostolski oci još ne pišu posebne komentare, već doslovno ili po smislu donose biblijske odlomke te ih znaju i obrazložiti, pri čemu se čini da zanemaruju doslovni smisao i pokazuju težnju prema pretjeranom alegorizmu.² I apologete rado citiraju i objašnjavaju kraća ili duža biblijska mjesta.³ Tako među njima *Justin*⁴ vidi da Zakon očituje Mesiju, a proroci naviještaju Krista. On je filozof vjernik. Egzegeza mu je poput Spasiteljeve sudbine zapečaćena mučeničkim svjedočanstvom. Njegova mučenička smrt poziva vjernika i nevjernika da ispituje proroštva i cijelo Sveto pismo, da u njima otkrije Krista. U tom razdoblju treba istaknuti *Ireneja*.⁵ On Sveto pismo tumači doslovno i teološki. Činio je to u crkvenom zajedništvu kako

¹ Profesor Jerko Fućak nastavlja istu tematiku u 19. i 20. stoljeću.

² Usp. CARLO M. MARTINI – PETRO BONATI, *Il messaggio della salvezza*, Introduzione generale, (Storia della esegesi), Torino, 1973⁴, str. 320.

³ *Isto.*

⁴ Usp. BERTRAND DE MARGERIE, *Introduction à l'histoire de l'exégèse*, I, Les Pères grecs et orientaux, Paris, 1980, str. 37; MAURICE JOURJON, *Saint Irénée lit la Bible*, v: *Le monde grec ancien et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1984, str. 145-151.

⁵ Usp. BERTRAND DE MARGERIE, *Introduction à l'histoire de l'exégèse*, I, Les Pères grecs et orientaux, Paris, 1980, str. 64-94.

bi došao do objavljene istine. Čvrsto prianja uz sigurne tvrdnje Svetog pisma, a otajstva prihvaća vjerom. U egzegezi polazi i zastupa kristocentričku rekapitulaciju kao jedini smisao objave što je očituje u kozmičkoj, soteriološkoj i eshatološkoj rekapitulaciji. Isus Krist je s pravom novi čovjek, a Marija majka živih. On je po uzoru na milosrdnog Samarijanca izvršitelj ljubavi prema Bogu i bližnjemu. Za njega egzegeza doprinosi životnom svjedočanstvu, čak i mučeništvu. *Mučenici* su naime svjedoci, gotovo bogoslužnici i mistici Božjeg svijeta.⁶ Na temelju Svetog pisma vladaju se naime kao sluge Božji i drugi Krist.

Osim biblijskog nadahnuća za liturgijsku i svjedočku inicijaciju započinje i školsko bavljenje Svetim pismom. Jedno takvo mjesto bila je *Aleksandrija*, gdje je već postojala škola alegorijskog tumačenja Starog zavjeta. Na tu školu nadovezalo se i kršćanstvo. *Klement Aleksandrijski*⁷ sav kršćanski život gleda kao liturgiju, najuže i skroz naskroz isprepletenu Svetim pismom. Biblija, po njemu, nadahnjuje i kršćanski moral.⁸ Na poseban način *Origen*⁹ želi posredovati ljudima biblijski smisao. Čitanje i meditacija, po njegovu mišljenju upravljaju životom crkvene zajednice. Svetom pismu pristupa izborno te vidi prvo povijesni smisao teksta. Moralni je smisao korisna primjena u kršćanskom životu, a mistički je smisao već povezanost vjernika s Kristom i Crkvom. Drži naime da je povijesno, doslovno ili tjelesno tumačenje neophodno za praktično i dublje tumačenje Svetog pisma. *Aleksandrijskoj* se alegorijskoj školi suprotstavila *Antiohijska škola* doslovnog tumačenja Biblije. Među velikim imenima imamo *Ivana Zlatoustog* kao zastupnika i učitelja svetopisamske objave kondenscendencije («snishodljivosti») Boga spasitelja.¹⁰ Tu je i biskup egzegeta *Teodor iz Cira*¹¹, koji se na putu do pravog smisla služi lingvistikom i raznim već poduzetim prijevodima. Borac je za pravovjerje. Polaže veliku važnost u literarni smisao kao i cijela antiohijska škola, ali vjeruje da je za teološki smisao kao cilj biblijskog istraživanja važan i figuralni smisao. Tako je Antiohijska škola na temelju uvjerljivih razloga i utemeljenja na literarnom smislu dopuštala i funkcionalni tipski smisao.

⁶ Usp. SIMONE DELÉANI-NIGOUL, *Les exemples bibliques du martyre*, u: JACQUES FONTAINE – CHARLES PIETRI, *Le monde latin antique et la Bible*, Paris, 1985, str. 243–26); SIMONE DELÉANI-NIGOUL, *L' utilisation des modèles bibliques du martyre par les écrivains du IIIe siècle*, u: isto, str. 315–338; VICTOR SAXER, *Leçons bibliques sur les martyrs*, u: CLAUDE MONDÉSERT, *Le monde grec ancien et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1984, str. 195–221.

⁷ Usp. BERTRAND DE MARGERIE, *Introduction à l' histoire de l' exégèse*, I, Les Pères grecs et orientaux, Paris, 1980, str. 95–112.

⁸ Usp. ERIC OSBORN, *La Bible inspiratrice d' une morale chrétienne d' après Clément d' Alexandrie*, u: CLAUDE MONDÉSERT, *Le monde grec ancien et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1984, str. 127–144.

⁹ Usp. BERTRAND DE MARGERIE, *Introduction à l' histoire de l' exégèse*, I, Les Pères grecs et orientaux, Paris, 1980, str. 113–136.

¹⁰ *Isto*, str. 214–238.

¹¹ Usp. JEAN-NOËL GUINOT, *Un évêque exégète; Théodoret de Cyr*, u: CLAUDE MONDÉSERT, *Le monde grec ancien et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1984, str. 335–360.

Rano srednjovjekovno latinsko razdoblje

Prvotno kršćanstvo nije bilo zainteresirano za lokalizaciju Svetog pisma, odnosno Novog zavjeta, no situacija se promijenila kada je na početku 4. stoljeća kršćanstvo dobilo slobodu. *Hodočašće*¹² i identifikacija samog podneblja i mjesta Biblije, odnosno evanđelja, uči živo i bolje razumijevanje Svetog pisma. Tako Biblija postaje nadahnućem i vodičem kroz vrijeme i prostor do danas. Biblija je preobrazila Zapad u *epigrafiji* i *ikonografiji*.¹³ Ona je egzemplarna u *liturgiji*, u životu zajednice i rastu *kateheze*.¹⁴ Važno je pitati se o Bibliji na *saborima*.¹⁵ Sabori su naime svjedočanstvo crkvene zaokupljenosti i čin su skupnog djelovanja. Ima sabora na kojima je mjesto Biblije bilo zanemareno, a rijetko je bilo važno i utjecajno. Sabori uzimaju Bibliju afirmativno, egzemplarno i često juridički. Osobito su afrički sabori prožeti Biblijom. I galski sabori rado citiraju Sveto pismo, što vrijedi i za španjolski poluotok. Biblijski su bili nadahnuti i veliki i opći istočni sabori. Osobitu ulogu, s obzirom na Bibliju, imalo je *monaštvo*.¹⁶ Monasterij je bio prenositelj stare baštine i srednjovjekovne škole kao i prostor studija. Monah je bio nosilac klasične i kršćanske civilizacije. Možemo zamisliti monaha kako skuplja, bira i prepisuje Sveto pismo. On iz iste Biblije razmišlja, moli i pjeva. Ona mu je, drugim riječima, život. Tek u renesansi u različitim mjestima (i s humanizmom) i u različitim razdobljima počinje se razlikovati između suvremene kulture i razdoblja Biblije. Monah se međutim nije dijelio od Biblije. Kod nas je drukčije jer mi imamo Bibliju u crnoj knjizi i na stalaži, odnosno na stolu. Monah nije odlagao Bibliju i nije je stavljao na stranu. Nije ni bilo nekog svetoga priru-

¹² Usp. PIERRE MARAVAL, *La Bible des pèlerins d' Orient*, u: isto, str. 387–397.

¹³ Usp.: DENIS FEISSEL, *La Bible dans les inscriptions grecques*, u: isto, str. 223–231; PIERRE DU BOURGUET, *Premières scènes bibliques dans l' art chrétien*, isto, str. 223–231; CHARLES PIETRI, *La Bible dans l'épigraphie de l' Occident latin*, u: JACQUES FONTAINE – CHARLES PIETRI, *Le monde latin antique et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1985, str. 189–205; FRANÇOISE MONFRIN, *La Bible dans l' iconographie chrétienne d' Occident*, isto, str. 207–239.

¹⁴ Usp.: WILLY RORDORF, *La Bible dans l' enseignement et la liturgie des premières communautés chrétiennes*; CALUDE MONDÉSERT, *Le monde grec ancien et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1984, str. 69–94; CHARLES RENOUX, *La lecture biblique dans la liturgie de Jérusalem*, u: isto, str. 399–420; VICTOR SAXER, *Bible et liturgie*, u: JACQUES FONTAINE – CHARLES PIETRI, *Le monde latin antique et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1985, str. 157–183; YVES-MARIE DUVAL, *L'Écriture au service de la catéchèse*, CLAUDE MONDÉSERT, *Le monde grec ancien et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1984, str. 261–287; PIERRE-MARIE GY, *La Bible dans la liturgie au Moyen Age*, u: PIERRE RICHÉ – GUY LOBRICHON, *Le Moyen Age et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1984, str. 537–552.

¹⁵ Usp. JEAN GAUDEMONT, *La Bible dans les conciles*, u: JACQUES FONTAINE – CHARLES PIETRI, *Le monde latin antique et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1985, str. 289–307.

¹⁶ Usp. JACQUES BIARNE, *La Bible dans la vie monastique*, u: isto, str. 409–427; KENNETH HAGEN, *The History of Scripture in the Church*, u: THE BIBLE IN THE CHURCHES, *How different christians interpret the Scriptures*, New York/Mahwah, 1985, str. 4; JACQUES DUBOIS, *Comment les moines du Moyen Age chantaient et goûtaient les Saintes Écritures*, u: PIERRE RICHÉ – GUY LOBRICHON, *Le Moyen Age et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1984, str. 261–298.

čnika. Knjiga im je bila u srcu i u praktičnom svagdanjem životu. Biblija je bila teologija a teologija Biblija. Oci su odbijali hereze i vodili na put pravovjerja, a monasi su bili čuvari i živjeli su Sveto pismo i Predaju. Sav se život odvijao na temelju Biblije. Teologija nije bila odvojena disciplina. U to rano doba Biblija je davala sve, a to je i predstavljala.

Prvi kršćanski pisac latinskoga zapadnog svijeta *Tertulijan* započeo je komentirati Sveto pismo na latinskom jeziku.¹⁷ *Vinko iz Lérina*¹⁸ govori za njega da je bio pisac-princ prema onoj koliko riječi toliko i ideja. On se držao pravila totaliteta Svetog pisma – *secundum plura intelligi pauciora*. Zastupao je prvenstvo literarnog i neuniverzalnost duhovnog smisla. Važan mu je kontekst: *»ex supra et infra scriptis intelligere«*. Po njemu, nepoznatom treba prethoditi pozornu, sigurnom nesigurno i jasnom mračno – *pauca multis, dubia certis, obscura manifestis adumbrantur*. Sveto pismo nije proturječno ni u nauku ni u nakanama. U izlaganju ga vodi *regula fidei* u skladu s tradicijom, a daje prednost vjeri iznad istine. Stoga i poziva na vjernost apostolskom blagu i prenošenju. Zna i za dužno povjerenje živomu crkvenom učiteljstvu. U egzegezi Stari zavjet tumači po duhovnom, a Novi zavjet po doslovnom smislu. *Ambrozije*¹⁹ piše o problemima i likovima Starog zavjeta. Vodi ga pastoralna briga te biblijska tumačenja popraćuje oštroumnim teološkim opaskama po uzoru na Lukino evanđelje. Ima lijep i prilično težak latinski jezik. Divi se istočnom alegorizmu, a i sam se njime služi. Imao je utjecaj i autoritet, otkuda se objašnjava i njegovo pseudodjelo *Ambroziaster*. *Jeronim*²⁰ je poduzeo golem posao oko prijevoda Starog zavjeta, odnosno revizije Novog zavjeta. Njegov stručni prevodilački rad bio je već tumačenje Svetog pisma. Uz korisne opaske iz filologije, arheologije i povijesti u svojim je komentarima zastupao povijesni smisao. Po uzoru na Origena dopuštao je i alegorijski smisao. A u svojim je homilijama i korespondenciji Bibliju usmjeravao na pastoral i askezu. *Augustin* je osobito važan lik i *ključna figura* za cijelo rano srednjovjekovno razdoblje.²¹ Svojom teologijom, i na biblijskom području, utječe na gotovo cijelo tisućljeće. Možemo reći da ga i prostorno tako predstavljaju kao što pokazuju i dva suvremena enciklopedijska niza s područja Biblije i egzegeze u izdanjima *Cerf* i *Beauchesne*²². Augustin nam daje pravu biblijsku inicijaciju. Objedinjuje razne strane patrističke egzegeze. Spasenje je promatrao u dva razdoblja,

¹⁷ Usp. BERTRAND DE MARGERIE, *Introduction à l'histoire de l'exégèse*, II, Les premiers grands exégètes latins, Paris, 1983, str. 23–64.

¹⁸ *Isto*, str. 24.

¹⁹ Usp. GÉRARD NAUROY, *L'Écriture dans la pastorale d'Ambroise de Milan*, u: JACQUES FONTAINE – CHARLES PIETRI, *Le monde latin antique et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1985, str. 371–408.

²⁰ Usp. PIERRE JAY, *Jérôme et la pratique de l'exégèse*, u: JACQUES FONTAINE – CHARLES PIETRI, *Le monde latin antique et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1985, str. 523–541.

²¹ Usp. KENNETH HAGEN, *The History of Scripture in the Church*, u: THE BIBLE IN THE CHURCHES, *How different christians interpret the Scriptures*, New York / Mahwah, 1985, str. 5–8.

²² BERTRAND DE MARGERIE, *Introduction à l'histoire de l'exégèse*, III, Saint Augustin, Paris, 1983 (Cerf); ANNE-MARIE LA BONNARDIÈRE, *Saint Augustin*, (Bible de tous les temps), Paris, 1986 (Beauchesne).

naime u Starom i u Novom zavjetu. Bog se objavio progresivno: starozavjetno doba bilo je djetinjstvo i adolescencija, a novozavjetno razdoblje doba je zrelosti. Bog je liječnik i on spašava – ozdravlja svoj narod. I Isus Krist je liječnik i lijek. Novi je zavjet punina Starog zavjeta prema onoj poznatoj: »*Quod in Vetere latet in Novo patet*«. Duh Sveti objedinjuje oba zavjeta. Oba su zavjeta potrebna, no Novi je zavjet odličniji. Augustin u činjenici dvaju zavjeta vidi dvije vrste, dva tipa ljudi. Bez obzira na kronologiju, već je u Starom zavjetu bilo onih koji su prethodno živjeli u Novom zavjetu, ali i u Novom zavjetu ima ljudi koji žive po slovu staroga zakona, dakle, žive u Starom zavjetu.

U ranom latinskome srednjovjekovnom tumačenju Svetoga pisma prevladao je višeslojevit pristup poznat po uzastopnom četverostrukom smislu (*kvadriga*)²³: prvo imamo literarni i historijski smisao, na njega se nadovezuje alegorijski smisao o tome što treba vjerovati, tropološki ili moralni smisao upućuje na ono što valja činiti i anagoški smisao pokazuje kamo se uteći i kamo Sveto pismo vodi.

Visoki srednji vijek i doba sveučilištâ

Propovijedanje je bitno vezano uz narodni jezik.²⁴ Narodni jezik znači širenje i razmišljanje poruke. I čitavi se prosjački redovi posvećuju propovijedanju, čemu svjedoči i red dominikanaca kao *ordo praedicatorum*. Veliki propovjednici, kao što su bili Antun Padovanski ili Bernard iz Clairvauxa, još su pisali latinski.²⁵ No osobito u nelatinskim zemljama propovijed traži narodni jezik.

Možemo reći da su *sveci*, i hagiografija o njima, ispunjenje biblijskog navještaja.²⁶ Sveci su naime poput dezideranata ispitivali, upoznavali, meditirali i živjeli Božju riječ u svetim knjigama. Tako imamo i biblijske akomodacije: u njima je Duh Sveti, nasljedovanje Isusa Krista važnije od rodbinstva. Biblijski likovi, veličine i znakovi potiču i obnavljaju. Sveto pismo vodi do etičke konzekventnosti i sve do političke religioznosti. Hagiografija tumači Bibliju, a Biblija komentira i prožimlje hagiografiju. Bratovštine, kongregacije i *religiozna udruženja* imaju biblijsko podrijetlo i lozinku ali i sadržaje:²⁷ na-

²³ Usp. KENNETH HAGEN, *The Scripture in the Church*, u: THE BIBLE IN THE CHURCHES, *How different christians interpret the Scriptures?* New York/Mahwah, 1985, str. 5.

²⁴ Usp. MICHEL ZINK, *La prédication en langues vernaculaires*, u: PIERRE RICHÉ – GUY LOBRICHON, *Le Moyen Age et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1984, str. 489–516.

²⁵ Usp. JEAN LONGÈRE, *La prédication en langue latine*, u: isto, str. 517–535.

²⁶ Usp.: MARC VAN UYTFANGHE, *L'empreinte biblique sur la plus ancienne hagiographie occidentale*, u: JACQUES FONTAINE – CHARLES PIETRI, *Le monde latin antique et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1985, str. 565–610; MARC VAN UYTFANGHE, *Modèles bibliques dans l'hagiographie*, u: PIERRE RICHÉ – GUY LOBRICHON, *Le Moyen Age et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1984, str. 449–487.

²⁷ Usp. ANDRÉ VAUCHEZ, *La Bible dans les confréries et les mouvements de dévotion*, u: isto, str. 581–595.

dahnuće i život zajedništva dolaze iz discipline i molitve. Biblija i svetost bile bi, dakako, korisne i neophodne teme istraživanja i navještaja.

Biblija može biti prisutna i posebnim metodama u radu i životu Crkve. Takva je i »*Biblia pauperum*«²⁸, Biblija siromaha, što su prvotno crtežima ilustrirani rukopisi teoloških komentara 13. i 14. stoljeća, a u 15. stoljeću takva su izdanja i tiskana. Ta su djela bila namijenjena običnom scoskom kleru i redovnicima kao propovjednički priručnik, koji je nadomještao opširnu biblioteku biblijskih traktata. Stari i Novi zavjet naime podudaraju se. Stari zavjet predstavlja »predigru«; slika je i nagovještaj novozavjetnog ostvarenja. Već je Novi zavjet tako tumačio objavu, a kršćanska su stoljeća takvo tumačenje obogatila. Razvoj je započeo u ranome srednjem vijeku, nastavili su ga i produbili skolastici, a razvijali su ga i kasniji mistici. Ovdje su dakle i umjetnici ostvarivali svoje predodžbe i viđenja Svetog pisma.

Sveučilište je nepobitno vezano uz predavanja, gdje su važni pristupi u biblijsku spasopovijest.²⁹ Statistike biblioteka u Parizu govore da je 23% volumena u katalogu 13. stoljeća biblijskog sadržaja.³⁰ Ovdje, u visokom srednjem vijeku, što je u naravi škole i obveza, nije bilo duhovnog pristupa poput »*lectio divina*«, a ni isključivog načela *sola Scriptura*. Prosjački redovi pristupaju Bibliji refleksivno i intelektualno. Možemo reći da je egzegeza literarna i znanstvena. Sveučilišna egzegeza srednjeg vijeka bila je doktrinarna i teološka. Vrijeme je tražilo odjeljivanje teologije od egzegeze kao i odjeljivanje *sacrae doctrinae* učilišta od *sacrae paginae* monasterija i opatija. Problematika je većinom bila zaokupljena filozofskim i političkim vrednovanjem proučavanja. U visokome srednjem vijeku treba misliti o školi i novoosnovanim sveučilištima. Teologija i studij Svetog pisma podvrgnuti su promjeni, jer prelaze iz opatija u sveučilišnu aulu. U suprotnosti s monaštvom u školi, što je i danas slučaj, Sveto pismo je subjekt akademskog studija. Ono što imamo u školskom programu razlikovanje je i podjela teologije od egzegeze, zbog napuštanja Platona i ulaska Aristotelove filozofije.³¹ Aristotel promatra stvarno i ono sadržano u stvarima, pa tako njemu koji je usvojen u tomizmu i u biblijskom studiju treba posvetiti pažnju literarnom, tj. doslovnom smislu.³² Tako Sveto pismo postaje predmet i objekt studija. Ono što je Duh Sveti namjeravao reći u objavi, stoji u Svetom pismu, a sve razine značenja sadržane su u slovu teksta, a ne u nekoj drugoj izvedenoj razini smislova.³³ S promjenom u biblijskom studiju postoji i promjena u teologiji. Biblija postaje više literarna i historijska, a teologija spekulativna. Prvi upit Tomine teološke sume glasi: Što je sveta

²⁸ BRANKO FUČIĆ, *Biblia pauperum*, u: ANDELKO BADURINA, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb, 1979, str. 145–155.

²⁹ Usp. JACQUES VERGER, *L' exégèse de l' Université*, u: PIERRE RICHÉ – GUY LOBRICHON, *Le Moyen Age et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1984, str. 199–230.

³⁰ *Isto*, str. 223.

³¹ Usp. KENNETH HAGEN, *The History of Scripture in the Church*, u: THE BIBLE IN THE CHURCHES, *How different christians interpret the Scriptures?* New York/Mahwah, 1985, str. 8.

³² *Isto*, str. 9.

³³ *Isto*.

nauka (sacra doctrina)?³⁴ Teološka pitanja često odražavaju teološku problematiku i sumnje. Teologija ima svoj život, a Sveto pismo i crkveni oci su autoritet. Metoda je filozofska, stoga vjera traži obrazloženje, *fides quaerens intellectum*. Tumač-aristotelovac vidi: sve u tekstu ima svoje značenje, pa i duhovno izraženo u slovu. Razumjeti (*intelligere* znači čitati unutra i između, čitati razumski) autora, znači razlikovati riječi i njihovo značenje.³⁵

Istina je izražena biblijskim riječima i slovima teksta. Tako uz doslovni historijski smisao postoji i duhovni i proročko-literarni smisao, sve na jednome mjestu i u istom vremenu. Ova teorija dvostrukog smisla naširoko je prihvaćena u kasnome srednjem vijeku.

Ključna je figura ovog razdoblja *Toma Akvinski*³⁶, te se ograničujem samo na njega. On ponajviše razmišlja kauzalno. Bog je prvi autor Svetog pisma, a čovjek je instrumentalni autor, birajući riječi. Riječi sadrže i nakanu nadahnutog pisca. U Teološkoj sumi (I, 1,10). Bog je autor Svetog pisma, gdje je važna njegova moć, a ne samo puke riječi. Po njegovu mišljenju riječi prvo znače stvari, odnosno historijsko-literarni smisao, a na literarnom se smislu razvija i nastaje duhovni smisao. Tako je Stari zavjet figura Novog zavjeta, a Novi zavjet figura buduće slave. I ono što je napravio Krist, tip je onog što trebamo činiti mi, kako izlaže moralni smisao. Zanimljivo da Augustin još ima utjecaj. Toma naime nastavlja Augustinovo progresivno jedinstvo i razvoj Svetog pisma.³⁷ Stari i Novi zavjet na liniji su znaka i ispunjenja. Struktura je: staro, novo i buduća slava.³⁸ Dakle, promatrajući sadržajno napredovanje vidi se veza između objave, Novog zavjeta i Crkve. Razvoj povijesti spasenja ide od nesavršenoga do savršenijeg: Stari je zavjet figura Novog zavjeta i Crkva je figura buduće slave. Dakle, Staro prema Novome i Novo prema Budućnosti (slavi). Staro je figura figure stvarnosti. Po analogiji je riječ o odnosu sjemena prema stablu, implicitnog prema eksplicitnom i straha prema ljubavi. Isus Krist je naime tako uzvišen i silan da ne može ući iznenada i odjednom, već je potrebna priprema u figurama, obećanjima i ostvarenje u stupnjevitome progresivnom očitovanju.

Kasni srednji vijek

U tom razdoblju dolaze nove duhovne struje misticizma i »*devotio moderna*« te utjecaj *humanizma* i *renesanse*.³⁹ Povećava se zanimanje za izvore, a time i stare jezike, grčki i hebrejski. Prevodilo se i uvodilo u Sveto pismo. Humanisti sjeverno od Alpa i renesansa s južne strane promiču studij klasike, stare umjetnosti i

³⁴ *Isto*.

³⁵ *Isto*, str. 10.

³⁶ *Isto*, str. 10–13.

³⁷ *Isto*, str. 12.

³⁸ *Isto*, str. 12–13.

³⁹ *Isto*, str. 13; usp. i: GUY BEDOUELLE, *L'humanisme et la Bible*, u: GUY BEDOUELLE – BERNARD ROUSSEL, *Le temps des Réformes et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1989, str. 53–99.

općenito stare literature.⁴⁰ Pripremaju se edicije starih spisa. Pažnja se svraća i na Sveto pismo kao staru knjigu. Njome se kritizira Crkvu. Osobit je naglasak na »*imitatio Christi*«. Humanizam i renesansa proučavaju prošlost na odstojanju i različita im je od sadašnje kulture. Humanistička je perspektiva unijela starinu kao vrednotu u sadašnju odijeljenu stvarnost. Kritički studij prošlosti objašnjava i često napada sadašnjost. Polazi se od sasvim znanstvene osnove. Želi se utvrditi, razumjeti i primijeniti staru sakralnu knjigu u sadašnjosti. Tu prvenstvo ima izvornik, jer je prijevod već određeno tumačenje i kritika.⁴¹ Zanimanje za jezike bilo je povezano sa zanimanjem za stare rukopise i funduse. Nastojali su se što više približiti izvornoj verziji. Humaniste i renesansu smetala je korupcija, loš odgoj i žalosno stanje u Crkvi i u društvu. U Crkvi su se pretežno brinuli za novac, politiku i rat, a najmanje za pastoral. Napadi su bili ogorčeni i puni sarkazma.⁴² Teologija nije bila zainteresirana za jednostavnu pobožnost.

Ključni lik humanističkog razdoblja bio je *Erazmo Rotterdamski* (umro 1536. godine).⁴³ Bio je kritičan. Napadao je legalizam i ritualizam, skolastičku spekulativnost i crkveno učenje i praksu (ekskomunikacije, prosjačenje, konkubinate klera). Glavno djelo bilo mu je kritičko izdanje Novog zavjeta. Tekst mu je proširen i prihvaćen, te je gotovo tri stoljeća bio »*textus receptus*« u kršćanstvu. Njegov je Novi zavjet međaš reformacije (1516). M. Luther neposredno je preuzeo taj Novi zavjet, a Stephanus nekako u isto vrijeme napravio »*textus receptus*« za Britaniju.⁴⁴ Elzerir Leiden (1533) isto je poduzeo za kontinent Evrope.⁴⁵ Svi su oni još pod Erazmovim utjecajem. Preciznija tekstualna kritika zalagala se za novi »*textus receptus*«: načinio ga je Lachmann (1831)⁴⁶ i Westcott-Hort (1881),⁴⁷ koji predstavljaju moderni »*textus receptus*«. Erazmo se zato posvećuje Svetom pismu i autoritetu otaca da bi pozvao izvoru objave, čistoći i izvornom značenju kršćanskog pobožnog života. Na to nas potiče Isusov primjer i zajedništvo. Uz pomoć znanja, odgajanjem i pobožnošću htio je obnoviti Crkvu. Erazmo Rotterdamski imao je i mjerila za proučavanje izvora Svetog pisma.⁴⁸ Bio je veoma kritičan prema praznovjerju i barbarstvu Starog zavjeta. Nasuprot njemu hvali bogatstvo grčkih i latinskih pisaca te njih smatra dobrom pripremom za kršćanstvo. Po njegovu mišljenju autoriteti su korisni,

⁴⁰ Usp. KENNETH HAGEN, *The History of Scripture in the Church*, u: THE BIBLE IN THE CHURCHES, *How different christians interpret the Scriptures??* New York/Mahwah, 1985, str. 14.

⁴¹ *Isto*, str. 15.

⁴² *Isto*, str. 16.

⁴³ *Isto*, str. 16–18; usp. I: PETRA GAIDETZKA, *Anwalt der Menschlichkeit und Friedensliebe, Erasmus von Rotterdam*, u: GOTTESWORT IM KIRCHENJAHR 1991, Lesejahr B, Band 2, Fasten- und Osterzeit (Echter), str. 219–220.

⁴⁴ Usp. KENNETH HAGEN, *The History of Scripture in the Church*, u: THE BIBLE IN THE CHURCHES, *How different christians interpret the Scriptures??* New York/Mahwah, 1985, str. 30.

⁴⁵ *Isto*.

⁴⁶ *Isto*, str. 31.

⁴⁷ *Isto*.

⁴⁸ *Isto*, str. 17.

ali je kršćanski zakon duhovne naravi. Za bavljenje i plodno korištenje Biblijom potrebno je čisto srce. Oštro se okomio na skolastiku⁴⁹ i ustvrdio da skolastičke (npr. Duns Scottove) postavke nisu posljednja riječ o Svetom pismu. Mogu zaključiti da je u kasnome srednjem vijeku bila bitna činjenica o izvanrednosti i svetosti knjige Svetog pisma kao nosioca vjerničke obnove. Sveto pismo jest sakralna knjiga (*liber sacer*) Crkve.

Konfesionalni odgovori (reformacija)

Reformatori Luther, Zwingli i Calvin bili su veoma zaokupljeni mjestom Biblije u Crkvi, teologiji i osobito propovijedanju (propovijed treba biti *evanđelje*⁵⁰). Reformatori su upotrebljavali tiskanu, studijsku i molitvenu Božju riječ. U bogoslužje treba unijeti propovijedanje na živom jeziku i propovijedanje evanđelja. M. Luther je zastupao mišljenje da crkva nije pisarnica ili ured, nego kuća ustiju, govornica i mislio je da radosna vijest ne može ostati u slovu, već treba biti javno naviještena.⁵¹ Reformacija želi prenijeti teologiju (kao i nekada monaštvo) u »*sacra pagina*« (ali bez monaštva). Sveto je pismo jedini autoritet za Crkvu, teološku disciplinu i vjerski život. Reformatori pozivaju na obnovu Crkve pomoću Svetog pisma. Svaka služba i djelatnost u Crkvi pada pod sud Svetog pisma. Teologija mora biti biblijska teologija. Makar je humanizam imao u Lutheru saveznika, on nije prihvaćao odjeljivanje Biblije od sadašnjosti.⁵²

U interpretaciji reformatori nastavljaju monaški pristup Svetom pismu kao potpuno uranjanje u mišljenje i jezik Svetog pisma, tako da postoji samo jedan jezik i jedna biblijska teologija. Reformatori su naglašavali da je Sveto pismo sam svoj tumač. No u srednjem je vijeku bilo aktualno pitanje autoritativnog tumačenja Svetog pisma. *Tridentiski je sabor*⁵³ nakon reformacije dekretirao da nitko svojim sposobnostima u stvarima vjere i morala u kršćanskom nauku ne može po svom nahođenju tumačiti Sveto pismo, a osobito to ne može mimo i suprotno tumačenju Crkve u kojoj Krist i Duh Sveti jamče crkvenom učiteljstvu vjerodostojno tumačenje i pravi smisao (DS 1507). Reformatori su zastupali da već postapostolsko nastojanje autoritativne interpretacije krije razloge zašto je Riječ Božja izgubila svoje središnje mjesto u crkvenom životu.⁵⁴ Reformacija Sveto pismo tumači odveć polemički.⁵⁵ Reformatori žele utemeljiti teologiju na Bibliji (i ocima). Nauk o opravdanju Kristovom milošću i vjerom

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto, str. 18..

⁵¹ Isto.

⁵² Isto, 19.

⁵³ Isto, str. 20; usp. i: GUY BEDOUELLE, *La Réforme catholique*, u: GUY BEDOUELLE – BERNARD ROUSSEL, *Le temps des Réformes et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1989, str. 327–368.

⁵⁴ Usp. KENNETH HAGEN, *The History of Scripture in the Church*, u: THE BIBLE IN THE CHURCHES, *How different christians interpret the Scriptures?* New York/Mahwah, 1985, str. 20.

⁵⁵ Isto.

bio je središnji biblijski nauk.⁵⁶ To je mjerilo svakog drugog nauka, službe i crkvene prakse. Crkva naime stoji ili pada na učenju o opravdanju (M. Luther).

M. Luther, glavni nosilac reformacije i ključna figura ovog razdoblja, razlikuje zakon i evanđelje.⁵⁷ Isus Krist jest svršetak i punina Mojsijeva zakona. Evanđelje je radosna vijest o spasenju u Isusu Kristu. I Abraham i drugi u obećanju su vjerovali da su opravdani. Put evanđelja jest vjera i sigurnost: Krist je za nas učinio spasenje. Zakon je naime bio zapovijed, a evanđelje dar. Samo svojom snagom mi ne možemo ispuniti zakon (dobro koje želim zapravo ne činim – Pavao), tako zakon ponizuje, vodi u grijeh, a evanđelje nas podiže. Središte je Svetog pisma Isus Krist, nazočan u Starom i u Novom zavjetu. Isus Krist jest vječna Božja riječ, u obećanju u Starom zavjetu, a u Novom zavjetu u njegovoj osobi. On je nazočan po Riječi Božjoj i u sakramentu u Crkvi. Središte ili pokretačka snaga Svetog pisma činjenica je koju Luther sažima u »was Christum treibet«, tj. ono što naviješta, promovira, objavljuje i ostvaruje Krista. Luther tako zastupa da Sveto pismo ima jedno značenje i jedan smisao, a to je Isus Krist.⁵⁸ On znade govoriti o gramatičkom smislu, koji je jednak teološkom smislu. S humanistima traži prvotno kristološko značenje teksta. Alegorijski je smisao samo ukras. Upotrebljava i druge smislove. M. Luther nije naime prekinuo sa srednjim vijekom, što se zbililo nakon njega.⁵⁹ On naime poziva natrag k tekstu, što je karakteristika srednjeg vijeka. Drži da je samo jedan testament Svetog pisma – Isus Krist.⁶⁰ Njegova ispunjena želja i pristanak da za nas umre sveta je deklaracija – testament. A baština tog čina jest oprostjenje. Tako je Zavjet o Kristu vječni Zavjet. M. Luther tvrdi da je Novi zavjet stariji od Starog zavjeta jer je najstariji i vječan, a Stari zavjet započeo je i završio u vremenu. Za Luthera, kao i za cijelu ovu epohu konfesionalnih izazova i odgovora, možemo reći da je zajednički nazivnik i pokretačka točka obnove Crkve u evanđelju Isusa Krista (*evangelium sacrum*).⁶¹

Rana moderna Crkva

Usprkos izmjenama, prelazima i novim naglascima u dosadašnjem pristupu Bibliji postoji *kontinuitet*. U razdoblju monasterija Biblija je »*sacra pagina*« kršćanskog života; za vrijeme sveučilišta njom se ophodi kao »*sacra doctrina*«; humanizam i renesansa promatraju je kao »*liber sacer*«, a za propovjeda-

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ Isto, str. 21–23.

⁵⁸ Isto, str. 21–22.

⁵⁹ Luther je rastao u srednjem vijeku, čak u monaštvu, te se usudujem ustvrditi, upravo ovdje, u ovoj sjemenišnoj zgradi, a polazeći od đaka-sjemeništara: možete naime dječaka uzeti iz monasterija, ali ne i monasterij iz dječaka.

⁶⁰ KENNETH HAGEN, *The History of Scripture in the Church*, u: THE BIBLE IN THE CHURCHES, *How different christians interpret the Scriptures?*, New York/Mahwah, 1985, str. 21.

⁶¹ Više o tematici Biblija i reformacija i rimokatolički odgovor iznijet ću na *radnoj sekciji*: Biblija i ekumenski dijalog, u priopćenju s naslovom: *Biblija u crkvama*, Kako razni kršćani tumače Sveto pismo?

onicu reformacije ona je »*evangelium sacrum*«.62 Dakle, cijelo to vrijeme i sva stvar oko objave i Biblije nešto je sakralno i nadnaravno. Moderno doba prekida s tom linijom.

U ovom razdoblju priprema se i budi *moderni biblijsko istraživanje* i učenje. Događa se povratak izvorima. Od sredine 18. stoljeća dolazi *povijesno-kritička metoda*, time i promjena koja se odražava u odnosu teksta i realnog svijeta, između Biblije i onoga što se stvarno dogodilo. U srednjem su vijeku Bibliju čitali kao povijesno i stvarno djelo: bila je religija, zemljopis, liturgija i molitva.⁶³ Povijesni se kriticizam pitao o odnosu između slova i realnog, a onda razdvaja to dvoje. Je li tekst vjerski odgovor stvarnoga poticaja? Ono što mi posjedujemo odgovori su vjerskih zajednica. Povijesni kriticizam objasnio je da je Biblija interpretacija činjenica, a ne same puke činjenice.⁶⁴ One su bile pisane od vjere do naše vjere. Sveto pismo obrađuje se s pojačanim svjetovnim rekvizitima povijesnog i literarnog kriticizma. Među elementima koji su pridonijeli nastajanju povijesno-kritičke metode uključena je i metodologija, diskusija o putu i o načinu tumačenja, racionalno pristupanje Bibliji, biblijske introdukcije i biblijske teologije, tekstualna kritika, analiza kodeksa, tekstualne varijante i povijesna svijest (svijest odstojanja razlike između stimulusa i odgovora).

1. *Nils Hemmingsen*, Lutherov i Melancthonov učenik, objavio je knjigu o *metodama* (1555).⁶⁵ Egzegetska metoda kao put tumačenja bila je dio filozofske metode kao prakse u teologiji. Egzegeza je stara i ranomoderna riječ, ali je nema u crkvenom latinskom, u starom i srednjem razdoblju. Za Luthera Biblija je bila svoj vlastiti tumač. Razlika je u tome što je rana moderna Crkva postala svjesna problema tumačenja i posebne discipline. Ono što izlazi iz *metode interpretacije*, refleksija je o potrebi za uvidom u neku knjigu. To su već nakon 1575. učinili Hemmingsen i *Matija Vlačić Ilirik*, kojega često uzimaju kao *oca moderne hermeneutike*.⁶⁶ U toj metodologiji pitanje je autora i autoriteta, okolnost za razumijevanje literarnih struktura i stanje ili važno pitanje o svrsi i cilju te red prezentacije. Dok su za reformaciju vrijedila pravila čitanja Svetog pisma kao molitva, meditacija i iskustvo, moderni čovjek traži metodu razumijevanja.

2. *Ortodokсна protestantska teologija* govori da objavljena teologija nastaje samo iz riječi Svetog pisma, a to je božanska, objavljena i nadnaravna objava.⁶⁷ Božja je riječ izrečena slovima, riječima, naukama i zapovijedima. Biblija je načelo biti teologije, *causa prima* teologije. A nadahnuće jamči autoritet i nezabudivost Biblije. Uz pravovjerni protestantizam pojavljuje se i *pijetistički pokret*.⁶⁸

⁶² Usp. KENNETH HAGEN, *The History of Scripture in the Church*, u: THE BIBLE IN THE CHURCHES, *How different christians interpret the Scriptures?*, New York/Mahwah, 1985, str. 3–23 (gdje je autor upotrijebio navedenu shematizaciju).

⁶³ *Isto*, str. 23.

⁶⁴ *Isto*.

⁶⁵ *Isto*, str. 24–26.

⁶⁶ *Isto*, str. 25.

⁶⁷ *Isto*, str. 26–27.

⁶⁸ *Isto*, str. 28; usp. i: CÉLESTIN CHARLIER, *La lettura cristiana della Bibbia*, Roma, 1979, (prijevod s francuskog). Osobito je vrijedno pažnje prvo poglavlje: Problem Biblije o biblijskom jansenizmu, scientizmu, pijetizmu i Bibliji i tradiciji.

Pijetist je slušatelj Svetog pisma i provodi sveti život na temelju onoga što je čuo. Bili su prošireni u 17. stoljeću po Engleskoj, Nizozemskoj i Njemačkoj. Zainteresirani su za neteološki studij Biblije, osobno iskustvo i svetost. Više ih zanima učinak nego podrijetlo Svetog pisma. Bez približeg tumačenja ostvarili su izravan pristup Bibliji. U narodu su širili biblijska izdanja. Jedva ih zanima povijesno-kritička metoda. Za ortodoksne protestante Biblija je izvor, knjiga nauke, a za pijetistu ona je ogledalo svetosti, a oba smjera bila su u suprotnosti prema racionalizmu svog vremena.⁶⁹ Na kršćansko se prosvjetiteljstvo nadovezuju engleski deisti, nizozemski skeptici, francuski naturalisti i njemački racionalisti. Nisu prihvaćali nadnaravno gledište objave i zalagali su se za općenito, naravno i racionalno, za naravnu religiju. Razum je sudac objave. Razumno je vjerovati u Boga stvoritelja, ali treba odbaciti proroštva, čudesa i otkupljenje kao proturazumno. Razum je jedino mjerilo istine. Racionalni prosvjetitelji oslobođeni su dogmatike, ortodoksije i nadnaravne teorije o nadahnuću. Ne prihvaćaju ni nauk o Kristovu božanstvu, istočnom grijehu, otkupljenju, sakramentima i čudesima. Sveto pismo tumačili su povijesno i kritički. Novi zavjet nisu uzimali ozbiljno. Nadnaravna su gledišta praznovjerna: nadnaravni dijelovi Svetog pisma nedostojni su, nemogući i nerazumni. Oko sredine 18. stoljeća pojavljuje se disciplina biblijskog uvoda (Michaelis 1750).⁷⁰ Richard Simon, otac biblijske kritike, katolik iz 17. stoljeća, preteča je *moderne introdukcije* u Sveto pismo.⁷¹ Uvod smješta Sveto pismo u život, pita za literarne vrste, mjesta, adresate i jezike. Iz discipline biblijske introdukcije proizlazi *biblijska teologija*.⁷² Disciplina biblijske teologije jest kruna biblijskog učenja prosvjetiteljstva i kritičkih metoda. Biblijska je teologija odijeljena od dogmatske teologije (1758), koja se vezivala uz filozofiju, a biblijska je teologija povezana s povijesću. Biblijska teologija neke knjige polazi od ljudske situacije autorstva, adresata, jezika, nakana, sadržaja, što pomaže stvoriti osobitu teologiju. Rezultat proučavanja raznih biblijskih knjiga iznosi biblijske teologije u pluralu i zastupa da nema biblijske teologije u jednini.⁷³

3. I u ovom se razdoblju ulažu naponi za što *boljim i općevažećim* tekstom Svetog pisma, što je već u vezi s Novim zavjetom spomenuto kod Erazma Roterdamskog.

⁶⁹ Usp.: KENNETH HAGEN, *The History of Scripture in the Church*, u: THE BIBLE IN THE CHURCHES, *How different christians interpret the Scriptures?*, New York/Mahwah, 1985, str. 27–28; LUIS ALONSO SCHÖKEL, *Današnji čovjek pred Biblijom*, Zagreb, 1986. (Prijevod s njemačkog, a njemački sa španjolskog. Ovaj put započinje u reformaciji i protureformaciji, nastavlja se u racionalizmu i dolazi do suvremenog prevladavanja i vrednovanja).

⁷⁰ Usp. KENNETH HAGEN, *The History of Scripture in the Church*, u: THE BIBLE IN THE CHURCHES, *How different christians interpret the Scriptures?*, New York/Mahwah, 1985, str. 28.

⁷¹ Isto; usp. i: JOHN D. WOODBRIDGE, *Richard Simon le «père de la critique biblique»*, u: JEAN-ROBERT ARMOGATHIE, *Le Grand Siècle et la Bible*, (Bible de tous les temps), Paris, 1989, str. 193–206; BERTRAM EUGEN SCHWARZBACH, *Les sources bibliques de la critique biblique de Richard Simon*, u: isto, str. 207–231.

⁷² Usp. KENNETH HAGEN, *The History of Scripture in the Church*, u: THE BIBLE IN THE CHURCHES, *How different christians interpret the Scriptures?*, New York/Mahwah, 1985, str. 29–30.

⁷³ Isto, str. 30.

4. Treba uistinu naglasiti *eksternalizaciju*⁷⁴ Svetog pisma što se pojavila s tiskom, edicijama, prijevodima i uvodima Biblije. Briga metodologije jest naćmost između teksta, tumaća i ćitatelja. Hermeneutika, prijevodi i suvremeno razmišljanje doprinose *interiorizaciji*⁷⁵ i ophoćenju Biblije.

SUMMARY

The Church before the Bible through the centuries

The investigation about the Bible in the church starts with the origins in the Greek and Latin church. The central part of the investigation is divided in four sections: the early church, the high Middle Ages, the late medieval period and the early Reformation and Catholic response. In each case the investigation treats the place of the Bible in theology, the interpretation of the Bible and a key figure for each period respectively (Augustin, Aquinas, Erasmus and Luther). The investigation concludes with the insight in the early modern church about the Bible till the end of 18th century. The professor Jerko Fućak continues the same subject in 19th and 20th century.

⁷⁴ Isto, str. 31–33.

⁷⁵ Isto.